

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Юридичний факультет

Кафедра адміністративного права та судочинства

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: «Актуальні питання адміністративного права та судочинства»
на тему: «Джерела адміністративного права: поняття та класифікація»

Студентка групи ПРм-11:
Музика Адріана Андріївна
Науковий керівник:
д.ю.н., проф.
Коруц Уляна Зіновіївна

Національна шкала _____

Кількість балів: ____ Оцінка: ECTS ____

Члени комісії _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

Тернопіль - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	6
1.1. Поняття та ознаки джерел адміністративного права.....	6
1.2. Особливості системи джерел адміністративного права.....	8
РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ДЖЕРЕЛ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	12
2.1. Міжнародні акти як джерела адміністративного права.....	12
2.2. Конституція України як джерело адміністративного права.....	14
2.3. Закони та підзаконні акти як джерела адміністративного права.....	16
2.4. Адміністративний договір як джерело адміністративного права.....	18
2.5. Судовий прецедент та судова практика як джерела адміністративного права.....	20
РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ТА СИСТЕМАТИ- ЗАЦІЇ ДЖЕРЕЛ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	23
3.1. Проблеми визначення та класифікації джерел адміністративного права...	23
3.2. Напрямки розвитку системи джерел адміністративного права.....	24
ВИСНОВКИ.....	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	30

ВСТУП

Актуальність теми роботи. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства головним регулятором суспільних відносин є право. Право розповсюджує свою діяльність практично на всі відносини, що виникають змінюються і припиняються в суспільстві. При цьому провідну роль у цьому процесі відіграє та частина права, що врегульовує відносини які пов'язані з діяльністю держави в особі уповноважених нею органів та людиною, і яка має назву адміністративне право. При цьому особливої актуальності набувають питання не лише функціонування адміністративного права, а тих основ, з яких воно черпає свою регулюючу властивість – джерел адміністративного права.

Форма вираження правових норм або джерела права, часто сприймаються як одне ціле, й вказують не лише на місцезнаходження таких норм, а й мають велике значення. Розвиток адміністративного права передбачає перегляд понять і типів джерел адміністративного права з нової перспективи, оскільки в їх змісті та структурі відбуваються суттєві зміни, що сприяють формуванню нового адміністративного права в Україні.

Питання джерел адміністративного права є важливим аспектом у теорії даної галузі права. Це питання розглядається у кожному підручнику та посібнику з адміністративного права, проте досі існує розбіжність в розумінні його сутності. У науковій літературі існує багато точок зору на визначення сутності та поняття джерел адміністративного права, а система їх класифікації не є однозначною. Це підтверджує відсутність єдиної доктринальної концепції джерел адміністративного права. Визначення джерел адміністративного права має важливе теоретичне значення, а також практичне застосування у сфері правотворчості, правозастосування та тлумачення права.

Тематика поняття та класифікації джерел адміністративного права неодноразово була предметом дослідження таких **вчених** як А. М. Апаров, В. М. Бевзенко, В. В. Галунько, О. О. Грін, Л. С. Гулак, В. О. Демченко, П. В. Діхтієвський, С. С. Єсімов, Н. С. Жук, В. В. Ільков, З. Р. Кісіль, М. В. Ковалів, Т.

О. Коломоєць, О. В. Кузьменко, В. І. Курило, Д. М. Лук'янець, Л. Р. Макарова, Р. С. Мельник, Л. О. Остапенко, О. І. Остапенко, Н. Я. Отчак, І. В. Потапенко, О. М. Правоторова, В. В. Решота, Н. В. Мечников, С. І. Саєнко, В. В. Серeda, К. Ю. Солодова, С. Г. Стеценко, В. В. Турецький, Ю. В. Цуркаленко, А. Г. Миколенко, О. Б. Чорномаз, К. І. Павлюк, О. Г. Філатов, Н. Б. Герасименко, К. В. Філоненко, тощо.

Об'єктом дослідження: є адміністративне право України як окрема галузь права, яка встановлює правила для відносин між публічними установами та громадянами, спрямовані на захист прав і свобод, інтересів суспільства і держави, а також на виконання управлінських функцій держави і місцевого самоврядування.

Предметом дослідження: є джерела адміністративного права України, їх поняття та класифікація.

Метою дослідження: є чітко визначити поняття, ознаки, значення, функції та критерії класифікації джерел адміністративного права, а також особливості їх застосування.

Завданнями роботи, що постають у процесі дослідження, відповідно до поставленої мети є:

- Визначити поняття та ознаки джерел адміністративного права;
- З'ясувати особливості системи джерел адміністративного права;
- Розглянути міжнародні акти як джерела адміністративного права;
- Розглянути Конституцію України як джерело адміністративного права;
- Розглянути закони та підзаконні акти як джерела адміністративного права;
- Розглянути адміністративний договір як джерело адміністративного права;
- Розглянути судовий прецедент, а також судову практику як джерела адміністративного права;
- Виявити проблеми визначення та класифікації джерел адміністративного права;
- Охарактеризувати напрями розвитку системи джерел адміністративного права.

Курсова робота була виконана за допомогою таких **методів дослідження:**

1. Системно-аналітичного методу, який був використаний при дослідженні сукупності доктринальних підходів до розуміння джерел адміністративного права.
2. Емпіричного методу, за допомогою якого було досліджено ознаки та властивості джерел адміністративного права.
3. Структурно-аналітичного методу, який було передбачено для з'ясування системи джерел адміністративного права.
4. Формально-юридичного методу, що допоміг дослідити особливості нормативного закріплення джерел адміністративного права.
5. Евристичного методу, який було використано для дослідження особливостей застосування окремих видів джерел адміністративного права.
6. Діалектичного методу, який допоміг дослідити актуальні напрями вдосконалення правового регулювання накладення адміністративних стягнень.

Структура роботи: курсова робота складається зі вступу, 3-ох розділів, які містять загалом 9 підрозділів, висновків та списку використаних джерел, що налічує 30 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1.1. Поняття та ознаки джерел адміністративного права

На сучасному етапі розвитку юридичної науки наукова дискусія з приводу джерел права, що носить характер переважно термінологічної, привела до того, що більшість авторів стала додавати до поняття «джерело права» різні характеристики: в юридичному значенні, в спеціальному, в широкому, у вузькому, у формальному розумінні тощо. Досить значного поширення в науковій літературі набуло вживання терміну «джерело права» лише в формальному (формально-юридичному) значенні, для чого часто використовуваним є словосполучення «джерела (форми) права».

Науковці визначають джерела адміністративного права як зовнішні, конкретні форми його вираження, тобто нормативно-правові акти, що містять норми адміністративного права [18, с. 78-79].

Джерелом адміністративного права є акт правотворення відповідних суб'єктів, який містить норми адміністративного права, що регулюють виконавчо-розпорядчу діяльність. Це своєрідна колекція обов'язкових норм, що містяться в письмовому документі відповідного суб'єкта або кількох суб'єктів, які створюють, змінюють, скасовують або припиняють дію адміністративно-правових норм.

Різноманітні підходи до терміну «джерело адміністративного права» вказують на декілька ключових ознак:

1. Письмовий характер – документ має офіційну форму, що виражає загальну обов'язковість та можливість доведення до адресата;
2. Офіційність – джерела ухвалюються компетентними суб'єктами в межах їх повноважень;
3. Загальна обов'язковість – норми, містяться в джерелах, мають бути виконані, і їх невиконання може призвести до застосування державного примусу;

4. Нормативність – джерела регулюють відносини у сфері публічної адміністрації;
5. Формальна вираженість – вони чітко встановлюють права та обов’язки учасників правовідносин;
6. Багаторазове застосування – правовий акт може бути використаний неодноразово;
7. Межі дії – визначеність в часі, просторі та за колом осіб;
8. Системність – джерела утворюють систему зі стійкими зв’язками між елементами;
9. Похідне значення – деякі акти можуть впливати на чинність адміністративно-правових норм;
10. Акти вищих органів адміністрації є основою для актів нижчих рівнів;
11. Відсутність загальногалузевого кодексу, хоча є окремі кодекси;
12. Більшість джерел адміністративного права – підзаконні акти;
13. Містять матеріальні, процесуальні та процедурні норми [22, с. 55-56].

Враховуючи виділені ознаки, можна розглядати джерела адміністративного права як систему зовнішніх форм вираження норм даної галузі права. Ці форми об’єктивуються у нормативно-правових актах уповноважених органів, які приймаються відповідно до їх компетенції і є результатом їх правотворчості.

Надана дефініція, як уявляється, відповідає сучасним реаліям та може бути покладена в основу подальших досліджень суті та змісту джерел адміністративного права України [18, с. 79].

Розглядаючи джерела адміністративного права, можна звернути увагу на їхню роль у формуванні інституційного середовища країни. Наприклад, дослідження різних аспектів структури та змісту цих джерел може допомогти краще зрозуміти, як формується правова система держави та як вона впливає на життя громадян і діяльність державних органів. Такий аналіз може стати основою для розробки ефективних стратегій управління та подальшого розвитку адміністративного права з урахуванням потреб суспільства та вимог сучасності.

Крім того, важливо враховувати взаємозв'язок між джерелами адміністративного права та соціально-економічними процесами в суспільстві. Політичні, економічні та культурні зміни можуть відображатися у формуванні та застосуванні правових норм. Наприклад, зростання потреб у ефективному управлінні, вимоги до транспарентності та відкритості владних структур, а також розвиток нових технологій можуть впливати на визначення та реалізацію джерел адміністративного права. Такий «інтердисциплінарний» підхід дозволить глибше розглянути взаємозв'язок між правовими нормами та суспільними процесами, що стане основою для розробки більш прогресивних та адаптивних стратегій управління в майбутньому.

Таким чином, джерела адміністративного права є інструментом формального вираження адміністративних правових норм, що підтверджує їх загальну обов'язковість перед державою (це можуть бути засоби та форми вираження публічної волі), тим самим регулюючи адміністративно-правові відносини.

1.2. Особливості системи джерел адміністративного права

Суть системи джерел адміністративного права полягає в її постійному оновленні та вдосконаленні, оскільки вона:

1. Охоплює як змістову частину, наприклад, для адаптації до потреб діяльності Міністерства цифрової трансформації або для забезпечення адміністративно-правового контексту електронного середовища.
2. Стосується зовнішньої форми вираження, яка може бути вдосконалена через використання рішень Європейського суду з прав людини як одного з джерел адміністративного права.

Джерела адміністративного права утворюють єдину та цілісну систему, де елементи перебувають у відносній підпорядкованості та ієрархічній залежності один від одного.

Ці джерела можуть бути:

- національними, такими як Конституція, закони України та підзаконні нормативно-правові акти;
- міжнародними, представленими міжнародними договорами та актами органів міжнародних організацій;
- неформальними, до яких відносяться загальні принципи права, звичаї та традиції, а також норми моралі;
- судовими рішеннями, включаючи рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду, Європейського Суду з прав людини та інших міжнародних судових органів.

Для кращого розуміння значення, призначення та ролі кожного джерела адміністративного права, їх класифікують на різні групи та види. У правовій системі джерела адміністративного права формують єдину структуру, де вони розташовані за принципом ієрархічної підпорядкованості. Ця вертикальна організація передбачає, що рішення одних джерел базуються на вищих. Такий чіткий ланцюжок джерел адміністративного права закріплений в законах, забезпечений відповідними юридичними інструментами і має важливі соціально-політичні наслідки. Єдність цієї системи відображає єдність волі Українського народу, вираженої в законодавстві. У країнах континентальної Європи, зокрема в Україні, основними джерелами адміністративного права є нормативно-правові акти, такі як закони, укази, постанови, накази тощо [2, с. 45-46].

Розуміння ролі кожного джерела адміністративного права допомагає забезпечити стабільність та прозорість у функціонуванні системи правового регулювання. Класифікація цих джерел допомагає визначити їхню вагомість та застосування в конкретних ситуаціях. Наприклад, закони, що є найвищим джерелом, мають переважний статус у визначенні прав та обов'язків суб'єктів владних відносин. У той же час, підзаконні нормативні акти, такі як укази чи постанови, реалізують конкретні положення законів у практичних ситуаціях.

Забезпечення якості та послідовності вироблення джерел адміністративного права є важливим аспектом для забезпечення правової стабільності та

впевненості громадян у правовій системі. Також важливо забезпечувати відкритий та доступний процес розробки та прийняття цих нормативних актів, щоб забезпечити широку участь суспільства у формуванні правової бази.

Крім того, важливою є практика судового врегулювання спорів, яка допомагає інтерпретувати законодавство та захищати права та інтереси громадян. Рішення суду можуть стати прецедентом для майбутніх випадків, що сприяє розвитку адміністративного права та його адаптації до змін у суспільстві.

Багато адміністративно-правових норм містяться у різних діючих нормативних актах, де частина з них була ухвалена ще в епоху Радянського Союзу. Ймовірно, всі ці нормативно-правові акти потребують систематизації та об'єднання у єдиний кодифікований документ.

Як відомо, кодифікація, яка є одним з напрямів систематизації адміністративного права, включає в себе такі етапи:

- об'єднання адміністративно-правових норм, розташованих у різних нормативних актах, але мають спільні характеристики та об'єкт;
- перегляд положень таких норм;
- виключення застарілих положень;
- вирішення питань, що потребують нормативного регулювання у сфері адміністративного права.

У результаті кодифікації розробляються єдині, систематизовані та спеціалізовані акти, які у ієрархії стоять вище, ніж звичайний закон [9, с. 54].

Враховуючи унікальність адміністративного права як окремої галузі права, її поліструктурний характер, мобільність та обсяг впливу на регулювання правових відносин (у порівнянні з іншими галузями права), варто відзначити, що процес систематизації, включаючи кодифікацію, в цій галузі буде власним та специфічним.

Адміністративне право регулює широкий спектр суспільних відносин і включає в себе різноманітні норми, що містяться в різних актах з різною юридичною силою. Крім того, постійні зміни до діючого законодавства України у сфері державної влади характеризуються високим рівнем динамізму, що

призводить до частого виникнення нових норм. Це ускладнює зміст і структуру правового матеріалу та обмежує можливість його кодифікації.

Отже, для систематизації адміністративного права може проводитись розробка кодифікованих актів, які охоплюватимуть окремі сфери та інститути адміністративно-правового регулювання.

«Кодекс адміністративного права України» має бути призначений для урегулювання відносин між державними органами та громадянами у процесі державного управління. В ньому мають бути встановлені загальні принципи функціонування державних органів та процедур адміністративного характеру, а також правила щодо застосування адміністративних санкцій.

Особливе значення має Кодекс України про адміністративні правопорушення, який вбудований у національну систему права зі своєю власною структурою. Тому важливо зберегти цей кодекс як окремий систематизований документ з відповідними модифікаціями, спрямованими переважно на адміністративну відповідальність.

Для реалізації вимог Конституції України та в рамках адміністративної реформи в Україні розробляється проект Адміністративно-процедурного кодексу України. Цей кодекс спрямований на створення нового рівня законодавчої регламентації процедур зовнішньо-управлінської діяльності державних органів та на захист прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб у їх взаємодії з державою [9, с. 57].

Отже, процес кодифікації адміністративного права повинен враховувати його підгалузі та проводитись відповідно до них.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ДЖЕРЕЛ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

2.1. Міжнародні акти як джерела адміністративного права

Міжнародні документи, які були ратифіковані Верховною Радою України, входять до складу національного законодавства та є джерелами права відповідно до закону. Згідно з положеннями статті 9 Конституції України, такі міжнародні договори мають пріоритет перед усіма іншими джерелами права. Ці договори є частиною внутрішнього законодавства України та застосовуються відповідно до правил, встановлених для національних нормативних актів.

Деякі юридичні акти Європейського Союзу є джерелами адміністративного права в Україні.

Україна зобов'язалася адаптувати свої закони та інші нормативні акти відповідно до законодавства Європейського Союзу. Наприклад:

1. Директива Ради 85/337/ЄЕС від 27 червня 1985 року, яка стосується оцінки впливу деяких державних та приватних проєктів на навколишнє середовище;
2. Директива Ради 92/104/ЄЕС щодо забезпечення охорони праці на підземних і відкритих гірничодобувних підприємствах.

Правова діяльність у сферах, які підпадають під правове регулювання адміністративного права, ґрунтується на вимогах і положеннях правових актів Європейського Союзу. Правова система Європейського Союзу складається з двох рівнів – первинного (вищого за ієрархією) і похідного.

Крім того, існує багато інших документів, які схвалюються інституціями Співтовариства, таких як меморандуми, повідомлення, обговорення, програми, керівні вказівки. Ці документи описують різноманітні заходи та процеси, що відбуваються у Співтоваристві.

Проте, вони можуть мати обов'язкову юридичну силу лише у випадках, коли, незважаючи на свою назву, вони відповідають критеріям, передбаченим

договором для обов'язкових правових актів. Таким чином, вони також визнаються джерелами адміністративного права [2, с. 60-61].

Україна, активно взаємодіючи на міжнародному та європейському рівнях і беручи участь у таких організаціях, як Організація Об'єднаних Націй і Рада Європи, а також реалізуючи євроінтеграційні стратегії, має враховувати нормативні акти «м'якого права». Ці акти, такі як інституційні та рекомендаційні норми, містяться у відповідних документах міжнародних міжурядових організацій. Хоча вони не мають обов'язкового характеру, вони відіграють значну роль у формуванні або конкретизації правових підходів, розробці міжнародних договорів та внутрішньодержавних правових актів. Особливо важливою у цьому контексті є діяльність ООН, яка прийняла значну кількість рекомендаційних документів. До найбільш вагомих джерел «м'якого права», розроблених ООН, відносяться:

- Загальна декларація прав людини (1948 р.);
- Загальна декларація про геном людини та права людини (1997 р.);
- Декларація про клонування людини (2005 р.);
- Декларація прав корінних народів (2007 р.).

На рівні Ради Європи, рекомендації Парламентської асамблеї, що діє як консультативний орган перед Комітетом міністрів, представляють собою одні з інструментів «м'якого права». Згідно зі статутом Ради Європи, Парламентська асамблея розглядає відповідні питання в межах своєї компетенції та передає висновки Комітету міністрів у вигляді рекомендацій. Ці документи визначають загальні стратегії діяльності Комітету міністрів, національних урядів, парламентів і політичних партій. Крім того, Парламентська асамблея розробляє різноманітні міжнародні договори, такі як європейські конвенції, що сприяють утворенню основ європейської нормативно-правової системи [27, с. 74-75].

Отже, не лише правовий характер актів, але й статус, сутність і значення міжнародних організацій, а також різний рівень їх впливу на суб'єкти міжнародного права, визначають, що не всі міжнародні документи, навіть які

були ратифіковані Верховною Радою України, мають однакову юридичну силу в національних правових системах держав-членів.

2.2. Конституція України як джерело адміністративного права

Конституція України виступає як джерело не лише конституційного права, а й інших галузей права, оскільки закладає основи правового регулювання держави в цілому. Часто одні й ті ж норми Конституції можуть бути джерелом для кількох галузей права. У зв'язку з цим, визначення суто адміністративних норм у Конституції України ускладнене через взаємопроникнення різноманітних галузей національного права.

Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, є основним джерелом адміністративного права та має найвищу юридичну силу. Згідно із ч. 1 ст. 8 Конституції України, закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні з нею відповідати. Конституція має перевагу не лише над іншими нормативно-правовими актами, але й над іншими джерелами права взагалі. Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 9 Конституції України, укладення міжнародних договорів, що суперечать Конституції, можливе лише після внесення змін до неї. Те саме стосується судових рішень та інших джерел права, які не можуть протирічити Конституції України. Отже, положення ст. 8 Конституції України варто розглядати не тільки щодо нормативно-правових актів, але й у контексті інших джерел права [20, с. 320].

Конституція України як джерело адміністративного права відрізняється кількома ключовими характеристиками: вона має найвищий юридичний статус серед усіх нормативно-правових актів та має перевагу над іншими джерелами права, які не повинні суперечити їй. Усі закони та інші правові акти приймаються відповідно до Конституції, дотримуючись її рамок та з метою виконання її положень.

Норми Конституції України є основою для розробки всіх інших правових норм, включаючи адміністративне право. Вони визначають основні аспекти організації та функціонування державного апарату, права та свободи людини та громадянина, а також їх взаємовідношення з державними органами. Таким чином, вони встановлюють основні принципи та поняття, що становлять основу адміністративного права.

Норми Конституції України виявляють пряму дію у двох формах: безпосередній і опосередкований. При віднесенні опосередкованої дії Конституції України до форми прямої дії норм, відпадає необхідність уточнення їхнього застосування в чинному законодавстві. Це підвищує авторитет Конституції у процесі створення та застосування правових норм.

Конституція України встановлює основні принципи адміністративного права. У літературі різноманітні підходи до класифікації адміністративно-правових норм, що містяться у Конституції України. Пропонується виділяти норми, які:

- гарантують права приватних осіб;
- визначають обов'язки приватних осіб у сфері публічного адміністрування;
- встановлюють обов'язки суб'єктів публічної адміністрації;
- визначають організаційну структуру державних органів;
- закріплюють повноваження суб'єктів публічної адміністрації.

Проте, на нашу думку, ці категорії не охоплюють всі адміністративно-правові норми, які визначені в Конституції України. Деякі з них, наприклад, положення, що стосуються організаційної структури державних органів, можуть бути дещо занадто загальними. Це оскільки визначення організаційної структури законодавчих або судових органів малоімовірно можна вважати джерелом адміністративного права [20, с. 322].

Проведений аналіз дозволив нам ретельно та всеосяжно вивчити та виокремити ті положення Конституції України, які можна вважати джерелами

адміністративного права України. Це в свою чергу сприяло їх подальшому об'єднанню у чотири групи, що спрощує їх розуміння та дослідження.

2.3. Закони та підзаконні акти як джерела адміністративного права

Закон, як джерело адміністративного права, можна описати як письмовий документ, який ухвалюється Верховною Радою України – єдиним законодавчим органом, або ж безпосередньо українським народом через референдум. Він регулює найважливіші адміністративно-правові відносини та містить норми, які є обов'язковими для всіх суб'єктів, на які він поширює свій вплив.

Основні характеристики законів України як джерел адміністративного права включають наступне:

1. Мають найвищу юридичну силу серед інших нормативно-правових актів, крім Конституції України. Усі закони та інші нормативно-правові акти ухвалюються відповідно до Конституції, у межах її положень і для виконання її вимог. Підзаконні нормативно-правові акти не можуть замінювати закони, регулювати суспільні відносини відмінно від них або суперечити їм.

2. Виражають волю українського народу безпосередньо або через представницький орган – Верховну Раду України, що є єдиним органом законодавчої влади відповідно до Конституції України.

3. Становлять основу для прийняття підзаконних нормативно-правових актів.

4. Регулюють найважливіші аспекти організації та функціонування публічної адміністрації, права та свободи людини та громадянина, а також їхні взаємини з публічною адміністрацією та інші адміністративно-правові відносини.

5. Приймаються відповідно до законодавчо встановленого порядку та мають певну форму.

6. Мають загальнообов'язковий характер для всіх суб'єктів, на яких поширюється їхня дія.

7. Захищаються та забезпечуються державою, включаючи застосування державного примусу для суб'єктів, які порушують їхні вимоги [17, с. 59-60].

Законодавство розподіляється на дві основні категорії: конституційні закони та закони, що приймаються відповідно до поточного законодавства. Конституційні закони, які передбачені у Конституції України, містять норми, що встановлюють органи виконавчої влади, їхні принципи діяльності, а також обов'язки та права громадських організацій та громадян у сфері управління. Наприклад, такі закони як «Про громадянство» та «Про місцеве самоврядування в Україні» належать до цієї категорії.

Конституційні закони мають найвищу юридичну силу та становлять основу для усього законодавства, аналогічно до Конституції України. Закони, що ухвалюються відповідно до діючого законодавства, регулюють різні аспекти соціально-політичного, економічного та культурного життя країни. Вони розширюють та уточнюють основні положення Конституції України та конституційних законів. Наприклад, до цієї категорії відносяться закони «Про основи містобудування», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про попереднє ув'язнення».

Закони України відіграють ключову роль у врегулюванні адміністративно-правових відносин. Вони включають в себе значну кількість адміністративно-правових норм, які становлять основу для ухвалення підзаконних нормативно-правових актів для більш деталізованого правового регулювання суспільних відносин.

Серед законів України особливе місце займають комплексні законодавчі акти, відомі як кодекси. Кодекси об'єднують за певними критеріями та впорядковують відповідні правові норми, які регулюють конкретну сферу або галузь управління. Наприклад, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Повітряний кодекс України, Митний кодекс України тощо [24, с. 202-203].

Підзаконні нормативно-правові акти є суттєвим джерелом адміністративного права. Адміністративне право характеризується широким

спектром джерел, серед яких важливе місце належить підзаконним нормативно-правовим актам. Ці акти, незважаючи на їхню назву, мають відносини з законами, вони призначені для розширення або уточнення правового регулювання, визначеного законом. Підзаконні нормативно-правові акти приймаються на підставі закону, в межах закону та для виконання закону.

2.4. Адміністративний договір як джерело адміністративного права

Офіційне визначення адміністративного договору українським законодавством подано в п. 16 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України, де розкрито його зміст, суб'єктивні, формальні та предметні особливості. Однак, слід погодитися з тим, що це визначення спричинило додаткові розбіжності в тлумаченні, навіть змінило загальний підхід до інтерпретації (від «широкого» до «вузького»).

За онтологічним критерієм адміністративний договір може розглядатися як «спільний правовий акт». Його природа співвідноситься з правомірними юридичними фактами, але не може бути зведена до адміністративного акта. Щодо нормативності адміністративного договору, уявлення науковців відрізняються: деякі припускають наявність неіндивідуальних адміністративних договорів, тоді як інші цьому заперечують. Однак, деякі дослідники намагаються згадити ці різниці в одному дослідженні. За суб'єктним критерієм однією зі сторін адміністративного договору повинна бути публічна адміністрація, яка може використовувати приватноправові інструменти у своїй роботі. За методологічним критерієм укладення адміністративного договору суб'єктами базується на взаємоузгодженості, а не на примушуванні, і саме ця ознака відрізняє адміністративний договір нормативного характеру від спільного нормативно-правового акта [19, с. 127].

Загалом, доктринальна позиція може бути узагальнена так: поки вчені та судді продовжують вважати, що обов'язковою характеристикою адміністративно-правових відносин є їх владний аспект, і доти, поки у господарському праві

існує управлінський компонент, який насправді не пов'язаний із господарським (приватним) правом, визначення адміністративного договору залишатиметься нечітким, неоднозначним і ситуативним.

Можна переглянути проблему правового регулювання адміністративного договору в українському правовому контексті через призму трьох основних моделей систематизації адміністративно-процедурного законодавства, які використовуються в різних правових системах країн світу:

1. Прийняття загального закону (кодексу) про адміністративну процедуру зі збереженням пріоритету спеціального законодавства;

2. Прийняття загального закону (кодексу) про адміністративну процедуру, який матиме вищу юридичну силу порівняно з відповідним спеціальним законодавством;

3. Продовження прийняття актів спеціального адміністративно-процедурного законодавства для конкретних сфер суспільних відносин або для окремих суб'єктів публічного адміністрування, проте з введенням загальних принципів адміністративної процедури в правові норми кожного спеціального законодавчого акта

На нашу думку, особливо переконливою є друга модель, яка базується на німецькому законодавстві. Вона не обмежується лише процедурою прийняття адміністративного акта, а також регламентує укладання публічно-правових договорів адміністративними органами. Ця модель повинна бути в основі розробки українського підходу до регулювання адміністративних договорів [4, с. 38].

Юридичне значення адміністративного договору у діяльності держави складається з двох ключових аспектів: управлінського і юридичного. З одного боку, він входить у сферу управлінської діяльності, а з іншого – має юридичні особливості як інструмент державного правового регулювання. Таким чином, розуміння його юридичної значущості в контексті державної діяльності є досить складним.

Можна виокремити кілька аспектів юридичного значення адміністративного договору. По-перше, він має нормативний характер, оскільки встановлює, змінює або припиняє права для учасників та регулює суспільні відносини для певного кола осіб. По-друге, адміністративний договір виступає як юридичний факт, що фактично створює підстави для формування нових адміністративних правовідносин і створення нового правового статусу для різних суб'єктів права. Через нього норми адміністративного права реалізуються на практиці, перетворюючи абстрактні юридичні положення на конкретні адміністративні відносини.

Отже, однією з основних особливостей адміністративного договору є те, що він регулює певні адміністративно-правові відносини, які можуть бути змінені або припинені, створюючи спеціальні адміністративні права та обов'язки для його учасників

2.5. Судовий прецедент і судова практика як джерела адміністративного права

Судовий прецедент передбачає, що інші суди, які мають такий самий або нижчий статус, ніж суд, що утворив прецедент, повинні його використовувати при прийнятті рішень. Обсяг правової сили судового прецеденту безпосередньо залежить від місця суду у судовій системі, який виніс відповідне рішення прецедентного характеру.

Серед основних характеристик судового прецеденту можна виокремити наступні: динамічність, означаючи можливість урахування конкретних обставин справи та попереднього досвіду правозастосування при ухваленні рішення; гнучкість, яка дозволяє судді обирати відповідний прецедент та відхиляти той, що не відповідає умовам конкретної справи; потреба у високому професіоналізмі суддів під час створення та застосування прецеденту; можливість вільного тлумачення справи суддею та прийняття рішення згідно з його власним розумінням права [1, с. 77].

Зміни, які відбулися у КАС України у 2017 році, вказують на зростання значення судового прецеденту в українському адміністративному праві. Однією з нововведень стало введення інституту зразкових і типових справ. Попередньо дослідники відмічали, що практика судів загальної юрисдикції, включаючи адміністративні суди, не була офіційно визнана джерелом права в Україні. Однак нижчі судові інстанції часто враховували практику вищих судів при вирішенні схожих справ, що ставало для них орієнтиром. Таким чином, рішення судів вищих інстанцій фактично мали зразковий характер ще до введення відповідного інституту у законодавство. Тому введення зазначеної новели є логічним кроком відповідно до встановленої практики.

Відповідно до п. 21 ч. 1 ст. 4 КАС України, типові адміністративні справи описуються як ті, де відповідачем виступає одна і та ж особа або її відокремлені структурні підрозділи, і спір виникає з однакових підстав у відносинах, регульованих однією й тією ж групою норм права, а також, де позивачі висувають однакові вимоги. Зразкова адміністративна справа, згідно з п. 22 ч. 1 ст. 4 КАС України, є типовою адміністративною справою, що Верховний Суд приймає до розгляду в першій інстанції з метою вирішення питання, а потім це зразкове рішення використовується іншими судами для аналогічних типових справ.

Судова практика, на відміну від судового прецеденту, формально не вважається джерелом права, але впливає на процеси правотворення та правозастосування. Науковці визначають роль судової практики в правотворчості з декількох поглядів:

- впливає на правотворчість, враховуючи потреби в праві та вдосконалення правового регулювання;
- служить засобом забезпечення правотворчості, допомагаючи іншим суб'єктам шляхом надання судової інформації та правових ініціатив;
- апробує результати правотворчості через безпосереднє застосування юридичних норм під час судових процесів та оцінює їх ефективність;

- допомагає поширювати положення правових актів на суспільні відносини та сприяє взаємодії суб'єктів у процесі правотворення;
- здійснює контроль за якістю правотворчості та актів правотворення [1, с. 77-78].

У законодавстві визначено, що суди мають застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду як джерела адміністративного права. Ця норма є обов'язковою та важливою для суддів, громадян та інших учасників правовідносин. Кожен з них, коли потрібно застосувати право, повинен керуватися практикою Європейського суду з прав людини порівняно з національними юридичними актами.

Якщо рішенням Європейського суду з прав людини визнано неправомірним певний нормативний акт, він не застосовується на території України. Рішення Європейського суду з прав людини, так само як і рішення Конституційного Суду України, можуть змінювати норми національного права загалом і норми адміністративного права зокрема. [28, с. 201-202].

Висновки та рішення Конституційного Суду України інтерпретують норми Конституції та законів України, а також скасовують неконституційні положення відповідних юридичних актів. Ці рішення є обов'язковими до виконання.

У сучасних умовах акти вищих судових інстанцій виконують регуляторну функцію і допомагають вирішувати колізії в законодавстві. Проте, це не означає, що вони мають бути визнані джерелом права і мати нормативно обов'язковий характер для всіх учасників відносин, а не лише для сторін у судовому спорі.

РОЗДІЛ 3

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ДЖЕРЕЛ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

3.1. Проблеми визначення та класифікації джерел адміністративного права

Незважаючи на широкий спектр тематичних досліджень, деякі питання щодо джерел адміністративного права залишаються предметом розбіжностей у поглядах наукової спільноти. Викладені у дослідженнях погляди часто є фрагментарними та мають протилежний змістовний напрямок. Деякі з цих аспектів варто розглянути ближче. Наприклад, серед питань, що викликають дискусії, є визначення джерел адміністративного права.

Аналіз наукової, навчальної, публіцистичної та спеціалізованої літератури дозволяє виокремити кілька основних підходів до цього питання.

Пояснення поняття джерел права в контексті адміністративного права включає урахування загальних теоретичних принципів, зазначаючи їхню «галузеву специфіку» або «особливості, обумовлені характером даної галузі права». Проте ступінь цієї уваги до загальних теоретичних засад може відрізнятися, що відображається в різних визначеннях джерел адміністративного права, таких як «"зовнішні форми вираження норм адміністративного права», «офіційні методи закріплення адміністративно-правових норм» або «юридичні засади діяльності публічної адміністрації». Це різноманіття відображає переважно фрагментарний підхід адміністративистів до врахування теоретичних концепцій права, де переважає подвійний підхід до визначення «джерела права» [12, с. 75].

Існує дискусійне питання про класифікацію джерел адміністративного права на різні групи та види. Визнаючи різноманітність та велику кількість джерел адміністративного права як особливість самої галузі, науковці виходять з припущення, що розподіл їх на групи та види має важливе теоретичне та практичне значення. Проте, багато адміністративних вчених, навіть враховуючи

цю складність, пропонують досить спрощені підходи до цього питання, часто використовуючи лише один або два критерії для класифікації, іноді навіть не враховуючи оновлень у джерелах адміністративного права та не обґрунтовуючи доцільність обраної системи класифікації.

Після аналізу галузевої фахової літератури можна зробити висновок, що багато адміністративних учених неправильно розуміють систему джерел адміністративного права, розглядаючи її як простий перелік або набір елементів. Однак ця система має інші важливі характеристики, такі як системоутворюючі зв'язки між елементами, їх автономія та взаємодія, що ведуть до створення цілісної системи. На жаль, ці аспекти часто недооцінюються, але вони грають ключову роль у формуванні системи джерел адміністративного права і визначають її співвідношення з іншими системами [12, с. 76].

Важливо усвідомлювати, що навіть при значному розширенні кількості складових системи та її структурних змінах залишаються складні взаємозв'язки цілісності, взаємодоповнюваності, взаємозалежності, координації та ієрархії. Подальший розвиток такої системи напряду залежить від її складових елементів.

Синергетичні властивості системи джерел адміністративного права визначають її розвиток не стільки зовнішніми факторами, скільки внутрішніми процесами, що відбуваються у самій системі. Зовнішні впливи лише моделюють цю систему, а її здатність відповідати на соціальні потреби залежить від внутрішніх характеристик.

3.2. Напрями розвитку системи джерел адміністративного права

В Україні діє система джерел адміністративного права, що включає в себе наступні типи джерел: нормативно-правові акти, нормативні договори, правові прецеденти, правові звичаї та доктрина.

Після ухвалення Конституції України у 1996 році національне адміністративне право пережило позитивні зміни, що були спричинені двома ключовими чинниками. По-перше, Президентом України у 1997 році була

створена Державна комісія з проведення адміністративної реформи, якій було доручено розробити Концепцію адміністративної реформи. По-друге, у тому ж році Кабінет Міністрів України прийняв рішення про утворення робочої групи для підготовки Концепції реформи адміністративного права та проекту Адміністративного кодексу України. Ці дві події є унікальними для України і відображають надзвичайне зацікавлення держави у концептуальному забезпеченні реформування цілої галузі національного права, особливо такої важливої як адміністративне право. У 1998 році був підготовлений проект концепції, у 2000 році він був переданий до парламенту, а в 2001 році розглянутий Комітетом з питань правової політики Верховної Ради України.

Концепція орієнтується на створення етапної системи державного управління, яка сприятиме розвитку України як високорозвиненої, правової та цивілізованої країни з високим рівнем життя, соціальною стабільністю, культурою та демократією, що дозволить їй зайняти впливову позицію у світі та Європі [29, с. 89-90].

Концепція адміністративної реформи визначила п'ять основних напрямків:

- розробка нової законодавчої бази для регулювання державного управління в Україні;
- створення нових установок, організаційних структур і інструментів для здійснення державного управління;
- покращення кадрового забезпечення для нової системи державного управління;
- зміцнення та створення нових економічних основ для функціонування державного управління;
- наукове та інформаційне забезпечення системи державного управління, утворення механізмів для наукового та інформаційного моніторингу її роботи.

Проте, при розгляді обсягу запланованих змін у системі управління, які передбачають широкий спектр заходів, виявляється, що реалізація вказаних положень документу не є ефективною, і також відсутня системність у прийнятті нормативних актів та координації заходів для їх взаємодії. Один із аспектів

адміністративної реформи полягає у створенні нової, кодифікованої правової бази.

У країнах Європейського Союзу основними джерелами адміністративного права є три кодекси:

1. Адміністративно-процедурний кодекс, який регулює відносини між публічною адміністрацією та об'єктами публічного управління;
2. Кодекс про адміністративні правопорушення;
3. Кодекс адміністративного судочинства.

Ця тріада забезпечує повноцінний захист прав і свобод людини та громадянина на всіх етапах їх взаємодії з публічною адміністрацією: під час звернень фізичних і юридичних осіб до адміністрації для отримання сервісних адміністративних послуг; притягнення винних у порушенні прав і свобод до адміністративної відповідальності, що є важливим для нормального функціонування громадянського суспільства і держави; захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб від будь-яких порушень з боку суб'єктів владних повноважень у системі адміністративного судочинства [29, с. 90].

На сьогодні в Україні діє Кодекс України про адміністративні правопорушення, що був ухвалений 7 грудня 1984 року. Цей Кодекс складається з 33 глав. Однак, до нього було внесено багато змін, і тепер потрібна не просто доповнення, а його заміна на новий, який має бути побудований системно на новій конституційно-правовій основі.

Ще одним важливим законодавчим актом, який регулює суспільні відносини, є Кодекс адміністративного судочинства України. Хоча цей кодекс майже повністю відповідає вимогам правової демократичної держави, система адміністративного судочинства, побудована на його основі, продовжує переживати період динамічного (і не завжди безболісного) становлення у практичному забезпеченні адміністративно-процесуального захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Щодо проекту Адміністративно-процедурного кодексу України, він був прийнятий для подання до парламенту урядом України наприкінці травня 2011 року. На жаль, незважаючи на це, до Верховної Ради України такий законопроект від уряду так і не надійшов.

Мета розробки проекту Адміністративно-процедурного кодексу України полягає у втіленні одного з найважливіших засобів гарантування прав і законних інтересів осіб у їх відносинах з державою та її органами – чіткої регламентації процедурного аспекту цих відносин. Це питання особливо актуальне для України, оскільки більшість процедурних аспектів взаємин влади з громадянами або не регулюються законодавством взагалі, або регулюються підзаконними актами [24, с. 144].

Навіть при урахуванні цього, ухвалення Адміністративно-процедурного кодексу України є реально необхідним, хоча це може не статися надто скоро в Україні.

ВИСНОВКИ

Джерела права представляють собою способи формалізації, вираження та закріплення правових норм, які використовуються для застосування та втілення їх у життя. Це вимагає їхньої фіксації для ефективного використання та вивчення.

До джерел адміністративного права належать зовнішні форми встановлення і вираження адміністративних норм, такі як акти правотворчості державних та місцевих органів урядування, а також міжнародні угоди та міжнародно-правові акти, що були ратифіковані Україною.

Джерела адміністративного права включають у себе:

- національні джерела адміністративного права, такі як Конституція, інші закони України та акти підзаконного рівня;
- міжнародні джерела адміністративного права, що охоплюють міжнародні договори та акти органів міжнародних організацій;
- судові рішення або судові прецеденти, включаючи рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду, Європейського Суду з прав людини та інших міжнародних судових органів;
- адміністративні договори, які виникають у зв'язку з управлінськими відносинами між суб'єктами адміністративного права.

Для отримання більш точного уявлення про значення та роль кожного джерела адміністративного права визначається їх класифікація на різні категорії та типи. В межах правової системи джерела адміністративного права розташовані в ієрархічному порядку, формуючи цілісну структуру. Її вертикальна організація створюється таким чином, що нижчі джерела права впливають із вищих.

Чітка ієрархічна структура джерел адміністративного права юридично закріплена, забезпечена спеціальними юридичними механізмами, і має велике соціально-політичне значення. Єдність цієї системи джерел означає єдність волі Українського народу, вираженої в законах.

У країнах Європи, зокрема в Україні, нормативно-правові акти, такі як закони та підзаконні нормативно-правові акти, виступають основними джерелами адміністративного права. Ці джерела є засобами вираження адміністративного права, вони використовуються для регулювання різних суспільних відносин, проведення адміністративних процедур та інших цілей.

На сучасному етапі правотворення в Україні важливим є завершення наступного етапу кодифікації адміністративно-правового законодавства, зокрема адміністративно-правових норм, що стосуються ділових та процедурних питань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апаров А. М. Правовий прецедент і судова практика в системі джерел адміністративного права України. Держава та регіони. Серія: Право. 2018. № 3. 75-79 с.
2. Галуцько В. В. Адміністративне право України. Повний курс: підручник. [В. В. Галуцько, П. В. Діхтієвський, О. В. Кузьменко, С. Г. Стеценко]. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
3. Галуцько В. В. Адміністративне право України. Повний курс: підручник, видання третє. [В. В. Галуцько, О. М. Правоторова]. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
4. Грін О. О. Адміністративні договори в доктрині та системі джерел адміністративного права ФРН та України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. 35-40 с.
5. Демченко В. О. Проблемні аспекти систематизації джерел адміністративного права в Україні. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2018. 98-101 с.
6. Жук Н. С. Джерела адміністративного права: понятійна і правова характеристика. Актуальні проблеми держави і права. 2019. Вип. 21. 155-159 с.
7. Ільков В. В. Джерела права в адміністративному судочинстві: теоретико правова характеристика. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2020. 62-64 с.
8. Ільков В. В. Поняття джерел права в адміністративному судочинстві. Право і суспільство. 2019. 95-100 с.
9. Ільков В. В. Реалізація кодифікації джерел адміністративного права. Право. 2019. 53-58 с.
10. Кодекс адміністративного судочинства України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 01.05.2024: (ОФІЦІЙНИЙ ТЕКСТ). Київ: Правова єдність, 2024. 216 с.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 01.05.2024: (ОФІЦІЙНИЙ ТЕКСТ). Київ: Правова єдність, 2024. 312 с.

12. Коломоєць Т. О. Джерела адміністративного права: проблемні питання доктринального визначення, класифікації та системного аналізу. Право України. 2019. № 6. 72-79 с.

13. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 01.05.2024: (ОФІЦІЙНИЙ ТЕКСТ). Київ: Правова єдність, 2024. 79 с.

14. Курило В. І. Про систему джерел адміністративного права України. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2019. № 2. 30-33 с.

15. Макарова Л. Р. Правові акти органів судової влади як джерела адміністративного права: стан наукової розробки. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. 2020. 60-64 с.

16. Мельник Р. С. Загальне адміністративне право: навчальний посібник. [Р. С. Мельник, В. М. Бевзенко, Т. О. Коломоєць, Д. М. Лук'янець]. Київ: Ваїте, 2014. 376 с.

17. Остапенко О. І. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник, видання друге, доповнене. [О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, Л. С. Гулак, Н. Я. Отчак, Л. О. Остапенко]. Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.

18. Потапенко І. В. Щодо поняття «джерело адміністративного права». Наше право. 2020. № 5. 76-80 с.

19. Решота В. В. Адміністративні договори в системі джерел адміністративного права України. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки. 2018. Т. 29 (68). № 4. 126-130 с.

20. Решота В. В. Конституція України як джерело адміністративного права. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2019. № 865. 316-324 с.

21. Решота В. В. Основні підходи до визначення поняття «джерело адміністративного права». Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2019. № 855. 100-108 с.

22. Решота В. В. Співвідношення понять «джерело права» та «форма права» в адміністративному праві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2021. Вип. 40 (2). 41-44 с.

23. Решота В. В. Функції джерел адміністративного права. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. Вип. 6 (1). 103-106 с.

24. Саєнко С. І. Напрями розвитку системи джерел норм адміністративного права України. Вісник Запорізького національного університету. Серія : Юридичні науки. 2020. № 2 (1). 141-145 с.

25. Саєнко С. І. Правовий закон – оптимальне джерело норм адміністративного права України. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2019. № 3. 200-206 с.

26. Серeda В. В. Адміністративне право : навчальний посібник. [В. В. Серeda, З. Р. Кісіль]. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 520 с.

27. Солодова К. Ю. Міжнародні акти у системі джерел адміністративного права. Журнал східноєвропейського права. 2019. № 61. 62-89 с.

28. Турецький В. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело адміністративного права у вітчизняному правовому дискурсі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2022. Вип. 68. 200-204 с.

29. Черномаз О. Б. Джерела адміністративного права: сучасний стан та перспективи розвитку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2019. Вип. 30 (2). 89-91с.

30. Цуркаленко Ю. В. Джерело сучасного адміністративного права: проблеми розуміння та способи їх вирішення. Правовий часопис Донбасу. 2018. № 4. 179-184 с.